

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ: МІЖНАРОДНИЙ РІВЕНЬ

THEORETICAL AND APPLIED PROBLEMS OF TRANSITIONAL JUSTICE: INTERNATIONAL LEVEL

Філатов В.В., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права
Університет митної справи та фінансів

У статті проаналізовані наявні теоретико-прикладні проблеми дослідження моделі перехідного правосуддя, які існують на міжнародному рівні. Автор зазначає, що на міжнародному рівні присутні теоретико-прикладні проблеми, які гальмують процеси примирення і сталого розвитку, яким має передувати комплексне наукове опрацювання моделі перехідного правосуддя. З огляду на це, автор ставить за мету комплексний аналіз теоретико-прикладних проблем дослідження моделі перехідного правосуддя, які існують на міжнародному рівні. З'ясовано, що на міжнародному рівні наявні теоретико-прикладні проблеми розуміння моделі перехідного правосуддя, які пов'язані з філософсько-правовими витоками окремих компонентів та засад перехідного правосуддя, а також співвідношенням окремих категорій перехідного правосуддя з суспільним виміром цих категорій (примирення, історична справедливість тощо). Автор відзначає, що виникнення вищевказаних теоретико-прикладних проблем обумовлено низкою чинників, до числа яких варто віднести: індивідуальність контекстів перехідного правосуддя окремих держав, які можуть не корелюватися в окремих питаннях із основоположними ідеями правосуддя перехідного періоду; недостатній рівень опрацювання філософських витоків моделі перехідного правосуддя; недосконалість алгоритмів пізнання моделі перехідного правосуддя, в яких ігнорується історичний досвід та не враховується принцип одночасності реалізації його напрямків і принципів. Поряд з цим, автор доходить висновку, що розвиненість вчень про перехідне правосуддя в зарубіжних державах обумовлено правильно обраним алгоритмом пізнання моделі перехідного правосуддя від національних контекстів до цілісної моделі. Як наслідок, узагальнюючи досвід окремих держав, зарубіжні правники концептуально оновлюють і теоретичні положення про саму модель перехідного правосуддя.

Ключові слова: історичний досвід, напрямки і принципи, національний контекст, перехідне правосуддя, політика перехідного періоду, суспільний перехід, теоретико-прикладні проблеми.

The article examines existing theoretical and applied problems of researching the model of transitional justice, which exist at the international level. The author notes that at the international level there are theoretical and applied problems that inhibit the processes of reconciliation and sustainable development, which should be preceded by a comprehensive scientific study of the model of transitional justice. With this in mind, the author aims to comprehensively analyze the theoretical and applied problems of researching the transitional justice model that exist at the international level. It was found that at the international level there are theoretical and applied problems of understanding the model of transitional justice, which are related to the philosophical and legal origins of individual components and principles of transitional justice, as well as the correlation of individual categories of transitional justice with the social dimension of these categories (reconciliation, historical justice, etc.). The author notes that the emergence of the above-mentioned theoretical and applied problems is due to a number of factors, among which it is worth including: the individuality of the transitional justice contexts of individual states, which may not correlate in certain issues with the fundamental ideas of transitional justice; insufficient level of study of the philosophical origins of the model of transitional justice; the imperfection of algorithms for learning the model of transitional justice, which ignore historical experience and do not take into account the principle of simultaneity in the implementation of its directions and principles. Along with this, the author comes to the conclusion that the development of teachings about transitional justice in foreign countries is due to the correctly chosen algorithm of learning the model of transitional justice from national contexts to a holistic model. As a result, summarizing the experience of individual states, foreign lawyers conceptually update the theoretical provisions about the very model of transitional justice.

Key words: historical experience, directions and principles, national context, transitional justice, politics of the transitional period, social transition, theoretical and applied problems.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Від початку формування в Україні політики перехідного правосуддя сплинуло декілька років. На сучасному етапі в державі ефективно використовуються напрямки і принципи перехідного правосуддя. Проте, існують певні теоретико-прикладні проблеми, які негативно позначаються на результативності інституційних реформ та відновного правосуддя. На міжнародному рівні також присутні теоретико-прикладні проблеми, які гальмують процеси примирення і сталого розвитку. Саме тому їхній аналіз є доволі перспективним напрямком наукового пошуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Питання структури та сутності моделі перехідного правосуддя в різні часи вивчали: Бернардо Алмейда, Даніель Аггіре, Майя Давидович, Ельке Еврард, Гретель Меджіа Боніфазі, Тина Дестропер, Луїз Малінгер, Дастін Шарп, Вільям Шабас, Ірен П'єтропаолі та інші зарубіжні вчені. Однак спеціальних досліджень теоретико-прикладних проблем моделі перехідного правосуддя на міжнародному рівні

досі не проводилося, що вказує на актуальність обраної теми дослідження.

Формування цілей статті. Метою статті є комплексний аналіз теоретико-прикладних проблем дослідження моделі перехідного правосуддя, які існують на міжнародному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В країнах ЄС та у США існує безліч науковців, які одночасно мають практичний досвід реалізації принципів і напрямків перехідного правосуддя. Ми вважаємо це принциповою відмінністю українського контексту від міжнародного. Тобто, більшість фахівців у галузі перехідного правосуддя в зарубіжних державах мають наукові ступені та викладають в університетах. Використання практичного досвіду у наукових дослідженнях допомагає сформулювати вчення про перехідне правосуддя та постійно удосконалювати його, спираючись на контексти інших держав, які перебувають на поставторитарному та постконфліктному періодах розвитку.

Однак, навіть з урахуванням цього на міжнародному рівні також є окремі теоретико-прикладні проблеми, які ми спробуємо систематизувати, аналізуючи праці зару-

біжних вчених-правників. Розпочнемо з праці Бернардо Алмейда, який досліджуючи перехідне правосуддя у Східному Тиморі зазначає, що в рамках перехідного періоду ідеал справедливості має поєднуватися з прагматизмом, до якого повинні бути готове політичне середовище. При цьому автор наголошує на тому, що очікування ідеального закону про перехідне правосуддя може бути підступом та продовжувати несправедливість [1, с. 147].

Вважаємо, що ця теза є доволі актуальною для сучасної України, як з огляду на ідеологічну та політичну зрілість суспільства, так і з урахуванням ролі законодавства у примиренні і встановленні історичної справедливості. Натомість, наявна проблема невизначеності критеріїв співвідношення справедливості та прагматизму, яка дещо викривляє засади перехідного правосуддя. Ця теоретико-прикладна проблема вимагає комплексного опрацювання, зокрема в частині збалансування інтересів сторін конфлікту та влади, яка прагнути сталого розвитку, керується національними інтересами.

Достатньо показовим є наукова праця колективу авторів, які досліджують досвід перехідного правосуддя Бразилії. Аналізуючи цю роботу можна дійти висновку, що головною метою реалізації моделі перехідного правосуддя в Бразилії є земельне питання. Автори наголошують, що зв'язок корінних народів зі своїми територіями настільки сильний, що деякі групи підтримували боротьбу за повернення своїх земель навіть через чотири десятиліття після переселення. Навіть висловлюється думка щодо необхідності просувати дискусії про репарації з більшим трансформаційним потенціалом, наприклад, відносно землі, які необхідні для ефективнішої боротьби зі структурним насильством, поширеним і досі в Бразилії [2, с. 209].

На наш погляд, така позиція авторів демонструє проблему звуження передумов застосування моделі перехідного правосуддя та її функціонального призначення. Стосовно передумов з позиції авторів виходить, що перехідне правосуддя напрямку пов'язане з тимчасовою окупацією або націоналізацією земель. Тоді, функціями моделі перехідного правосуддя стає вирішення цих земельних спорів, що вважається завершенням перехідного періоду. Насправді передумови та функції перехідного правосуддя значно ширші, і земельне питання є скоріше наслідком аніж причиною поставоритарних та постконфліктних станів країн світу. Підстави застосування моделі перехідного правосуддя набагато глибші чим їх бачать автори та мають соціально-політичну та філософсько-правову природу.

Аналогічна проблема простежується і у праці Данієля Аггіре та Ірен П'єтропаолі, які досліджують інституційні реформи у М'янмі виключно через контекст запобігання зловживанню корпоративними правами на землю. Цікавою з наукової точки зору є наступна теза авторів: запобігання зловживанням прав людини через інституційні реформи є першим важливим кроком до подолання безкарності та досягнення сталого переходу на основі прав людини, а також економічного розвитку. Прищеплення цих аспектів правосуддя перехідного періоду, дозволяє людям вирішувати роль корпорацій та розвивати інститути перерозподілу для реалізації економічних, соціальних і культурних прав у майбутньому [3, с. 168]. Вбачається, що окрім вищевказаної теоретико-прикладної проблеми, існує також інша, яка пов'язана з нерозумінням суспільного призначення моделі перехідного правосуддя. Тобто, автори зводять його до суто економічних аспектів, що не відповідає основним засадам перехідного правосуддя, які спрямовані на значно більшу сферу впливу.

Достатньо важлива теоретико-прикладна проблема перехідного правосуддя піднята Майєю Давидович, яка у своїй науковій праці аналізує категорію «неповторення». Авторка доходить достатньо цікавого висновку: норма неповторності в перехідному правосудді була одночасно прирівняна до заходів інституційної реформи. В історич-

ному аспекті мова йде про історію деконтекстуалізації місцевого розуміння норми та подальші спроби реконтекстуалізації тієї ж норми у світлі перехідного правосуддя [4, с. 406]. Отже, наявна теоретико-прикладна проблема узгодження окремих категорій (примирення, історична справедливість, неповторення) зі змістом цих категорій, передбаченим перехідним правосуддям.

На міжнародному рівні науковці зазначають про існування теоретико-прикладної проблеми суб'єктності жертв в перехідному правосудді. Означена проблема доволі чітко візуалізована у праці Ельке Еврард, Гретель Меджіа Боніфази і Тине Дестропер, які досліджують значення участі жертв у перехідному правосудді. Слід звернути увагу на наступну тезу авторів: підходи, які обґрунтовують участь жертв в перехідному правосудді діють на основі ієрархізації та лінійності. Проте такої концептуалізації недостатньо, адже залишається брак знань про те, як різні рівні, модальності та сфери участі можуть взаємодіяти один з одним, з точки зору жертв конфлікту [5, с. 446]. Це дуже актуальна проблема, яка впливає і на національний контекст перехідного правосуддя, адже сьогодні в Україні жертви збройного конфлікту обмежені у праві приймати участь в окремих процедурах перехідного правосуддя.

Також аналізуючи праці зарубіжних вчених ми зіткнулися зі ще однією проблемою: українські вчені, які сьогодні постійно проживають та працюють за кордоном, досліджуючи питання збройного конфлікту на Донбасі та зміни політичного курсу держави після «Революції Гідності», не розглядають поточні події і зміни через призму перехідного правосуддя. Такий висновок ми зробили дослідивши праці: Іллі Герасімова [6, с. 22–44], Сергія Куделі [7, с. 801–821] та Сергія Жука [8, с. 195–208], які здебільшого акцентують увагу на аналізі самих подій, не розглядаючи їх через призму перехідного правосуддя. Це призводить до фрагментарності уявлень про причини та наслідки конфлікту, а також шляхи його вирішення.

Однак задля об'єктивності зазначимо, що зарубіжні вчені, які мають досвід участі у врегулюванні конфліктів, зробили колосальний внесок в теоретичне обґрунтування моделі перехідного правосуддя. Відзначимо наступних зарубіжних вчених: Луїз Малінгер [9, с. 208–230], Дастін Шарп [10], Вільям Шабас [1]. Науковий доробок цих вчених є фундаментом розуміння моделі перехідного правосуддя в науці міжнародного права. В працях цих видатних вчених простежується наступна ідея пізнання перехідного правосуддя: через окремі національні контексти до цілісного вчення про модель.

Мова йде про те, що означені правники формують теоретичні положення моделі перехідного правосуддя вивчаючи контекст окремих держав, які перебувають в рамках перехідного періоду. Такий алгоритм пізнання є достатньо вдалим, з огляду на природу самої досліджуваної моделі. Мається на увазі, що остання представляє собою спосіб засвоєння історичного минулого наступними поколіннями. В цьому процесі досвід кожної окремої держави є безцінним, оскільки він змістовно наповнює концепт перехідного правосуддя, змінюючи та удосконалюючи його принципи і напрямки.

Подібна трансформація відбувається перш за все у міжнародно-правовому вимірі, в рамках якого ухвалюються основоположні документи в сфері перехідного правосуддя. За рахунок використання такої ідеї, праці цих вчених відрізняються комплексністю та повнотою, об'єктивністю та достовірністю інформації. Важливо відзначити, що аналізуючи національні контексти, означені науковці розглядають модель перехідного правосуддя як цілісне міжнародно-правове явище, напрямки якого вимагають одночасного застосування як на поставоритарному, так і на постконфліктному етапах. Це означає, що основою їхніх досліджень все ж таки є принцип структурної єдності компонентів перехідного правосуддя.

Варто зауважити, що теоретико-прикладні проблеми можна візуалізувати не тільки досліджуючи наукові праці вітчизняних чи зарубіжних вчених. Є одна принципова проблема, яка стає очевидною після аналізу окремих міжнародно-правових джерел перехідного правосуддя. Так, у доповіді Генерального секретаря Ради безпеки ООН від 23 серпня 2004 року зазначається, що правосуддя перехідного періоду представляє собою комплекс процесів та механізмів, які дозволяють подолати важкі наслідки масштабних порушень законності у минулому з метою забезпечити справедливість та примирення у майбутньому [12]. В свою чергу, у доповіді Спеціального доповідача Генеральної асамблеї ООН від 06 червня 2018 року зазначається, що перехідне правосуддя є інструментом припинення грубих порушень прав людини та норм міжнародного гуманітарного права, в тому числі геноциду, військових злочинів, злочинів проти людяності, а також їх повторення [13]. Достатньо схожі визначення містяться й у інших міжнародно-правових джерелах. Однак слід констатувати наявність наступної теоретико-прикладної проблеми: недостатня визначеність передумов застосування моделі перехідного правосуддя. На нашу думку, ця проблема є доволі глибокою, і має важливе значення для теорії перехідного правосуддя в цілому.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямку. Таким чином на міжнародному рівні наявні теоретико-прикладні про-

блеми розуміння моделі перехідного правосуддя. Ці проблеми пов'язані з філософсько-правовими витоками окремих компонентів та засад перехідного правосуддя, а також співвідношення окремих категорій перехідного правосуддя з суспільним виміром цих категорій (примирення, історична справедливість тощо). Виникнення вищевказаних теоретико-прикладних проблем обумовлено низкою чинників, до числа яких варто віднести: індивідуальність контекстів перехідного правосуддя окремих держав, які можуть не корелюватися в окремих питаннях із основоположними ідеями правосуддя перехідного періоду; недостатній рівень опрацювання філософських витоків моделі перехідного правосуддя; недосконалість алгоритмів пізнання моделі перехідного правосуддя, в яких ігнорується історичний досвід та не враховується принцип одночасності реалізації його напрямків і принципів. На нашу думку, розвиненість вчень про перехідне правосуддя серед зарубіжних вчених обумовлена правильно обраним алгоритмом пізнання моделі перехідного правосуддя від національних контекстів до цілісної моделі. Узагальнюючи досвід окремих держав, правники концептуально оновлюють і теоретичні положення про саму модель перехідного правосуддя. Подібна ситуація вказує на суттєву відмінність у праворозумінні моделі перехідного правосуддя від означених рівнів. З огляду на це, перспективним напрямком наукового пошуку варто вважати аналіз філософської та аналітичної природи моделі перехідного правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bernardo Almeida. The Law and Its Limits: Land Grievances, Wicked Problems, and Transitional Justice in Timor-Leste. *International Journal of Transitional Justice*. 2021. 15. Pp. 128–147.
2. Fabricio Telor, Alessandra Gasparotto, Leonilde Servolo de Medeiros, Regina Coelly Fernandes Saraiva. Land and Transitional Justice in Brazil. *International Journal of Transitional Justice*. 2021. 14. Pp. 190–209.
3. Daniel Aguirre, Irene Pietropaoli. Institutional Reform in Myanmar: Preventing Corporate Land Rights Abuses. *International Journal of Transitional Justice*. 2021. 15. Pp. 148–168.
4. Maja Davidovic. The Law of «Never Again»: Transitional Justice and the Transformation of the Norm of Non-Recurrence. *International Journal of Transitional Justice*. 2020. 10. Pp. 386–406.
5. Elke Evrard, Gretel Mejía Bonifazi, Tine Destrooper. The Meaning of Participation in Transitional Justice: A Conceptual Proposal for Empirical Analysis. *International Journal of Transitional Justice*. 2021. 15. Pp. 428–467.
6. Ilya Gerasimov. Ukraine 2014: the first postcolonial revolution. Introduction to the forum. *Ab Imperio*, 3/2014. Pp. 22–44.
7. Serhiy Kudelia, Johanna van Zyl. In My Name: The Impact of Regional Identity on Civilian Attitudes in the Armed Conflict in Donbas. *Nationalities Papers*. 2019. 47. Pp. 801–821.
8. Sergei I. Zhuk. Ukrainian Maidan as the Last Anti-Soviet Revolution. *Ab Imperio*. 3. 2014. Pp. 195–208.
9. Louise Mallinder. Can Amnesties and International Justice be Reconciled? *International Journal of Transitional Justice*. Vol. 1. 2007. Pp. 208–230.
10. Dustin N. Sharp. Crisis, Faith, and Transformation in Transitional Justice. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3575837 (дата звернення: 30.06.2022).
11. William Schabas. What is Transitional Justice? URL: <https://www.evnreport.com/politics/transitional-justice-what-to-do-about-the-past> (дата звернення: 30.06.2022).
12. Панування права і правосуддя перехідного періоду в конфліктних та постконфліктних суспільствах : Доклад Генерального секретаря Ради безпеки ООН S/2004/616 від 23 серпня 2004 року. URL: <chrome-extension://efaidnbmninnbpcjpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=http%3A%2F%2Farchive.ipu.org%2Fsplz-e%2Funga07%2Fflaw.pdf&clen=157383&chunk=true> (дата звернення: 30.06.2022).
13. Совместное исследование по вопросу вклада правосудия переходного периода в предотвращение грубых нарушений и ущемлений прав человека и серьезных нарушений норм международного гуманитарного права, включая геноцид, военные преступления, этническую чистку и преступления против человечности, а также их повторения : Доклад Специального докладчика Генеральной Ассамблеи ООН A/HRC/37/65 от 06 июня 2018 года. URL: <https://undocs.org/A/HRC/37/65> (дата обращения: 30.06.2022).